

مروری بر زندگینامه زنده یاد دکتر عباس زریاب خوئی

ایرج تنهائین ناصری*

استاد دکتر عباس زریاب خوئی، مورخ و ادیب معاصر ایران که در علوم عربی، فلسفه و فقه هم صاحب نظر بود. در روز سه‌شنبه پانزدهم ذی‌عقده سال ۱۳۳۷ هـ.ق مطابق با بیست مرداد ۱۲۹۸ هـ.ش و برابر با دوازده اوت ۱۹۱۹ میلادی در شهر خوی در شمال آذربایجان غربی متولد شد، آن هم در برهه‌ای از زمان که اثرات و پی‌آمدهای جنگ جهانی اول فضایی ابهام آلود و تنش‌زا در منطقه ایجاد کرده بود. نام پدرش علی و شغلش پیشه‌ور بود. او در خانواده‌ای نسبتاً مرفه پرورش یافت. هوش سرشار و اشتیاق وی به فراگیری او را به سوی مکتب خانه کشانید و در سن پنج سالگی در خدمت بانوئی آموزگار به نام ملا کبری به آموختن قرآن پرداخت و در مدت دو سال آنچه بدو آموخت بخوبی فرا گرفت بطوریکه خانواده او بدین مناسبت طبق رسوم محلی جشنی بر پا کردند. در هفت سالگی در مدرسه مسجد خان که دروس آن مطابق برنامه وزارت معارف آن زمان بود به تحصیل مشغول شد. استاد این دوره و سه ساله اول دبیرستان یا به اصطلاح آن روزه (متوسطه) را با موفقیت به پایان رسانید. چون دوره دوم دبیرستان در خوی وجود نداشت و ادامه تحصیل مستلزم رفتن به تبریز یا اورمیه بود، برای خانواده استاد این امکان نبود، لاجرم ترک تحصیل کرد. در دوره تحصیلاتش کوچکترین فرصتی را برای فراگیری از دست نداد و آنچه خواندنی بدست می‌آورد با علاقه مطالعه می‌کرد. از خاطره‌های دوران دبیرستان از دبیری دلسوز و مهربان بنام رحمت الله کلاتری به نیکی یاد می‌کرد.

اما علاقه و شور و شوق وافر استاد به کسب علم او را از تکاپو باز نداشت و نظرش را بسوی علوم حوزوی معطوف کرد. در شهر خوی از محضر دو تن از علما خوی، حاج شیخ

---

* عضو هیات علمی گروه تاریخ دانشگاه تهران

عبدالحسین اعلمی و حاج میرزا حسن معروف به مناقب که هر دو تحصیل کرده نجف و درجه اجتهاد داشتند، مستفیض شد. زبان عربی را تا حد شرح لمعه شهید ثانی نزد آنان آموخت. در سال ۱۳۱۶ هجری شیخ صادق فراخی که بعدها از علمای مشهور خوی شد برای تعطیلات به شهر خوی آمد و با حضور در کلاس‌های درس علما متوجه استعداد و توانائی استاد زریاب شد و به تشویق و همراهی وی و اجازه والدین برای ادامه تحصیل به قم عزیمت کرد و بدین ترتیب برای اولین بار استاد از خانواده دور شد و سختی آن را ناگزیر تحمل کرد. در قم در مدرسه خانی جان به عبارت دیگر مدرسه ناصری که در قسمت جنوب شهر قم واقع است، در حجره‌ای اقامت کرد. جالب توجه اینست که معماری و هنر کاشی کاری این مسجد مورد توجه خاص استاد قرار گرفت و همواره از اولین نگاهش به هنر کاشیکاری این مسجد با شگفتی یاد می‌کرد. (یک قطره باران ص ۳)

استاد پس از چندی به فیضیه مرکز علوم اسلامی روی آورد و در نزد شیخ صادق فراخی شرح لمعه ۱ را خواند و در محضر آقا سید محمد یزدی معروف به محقق داماد که در علم اصول و فقه متبحر بود رسایل ۲ و قسمتی از مکاسب ۳ را آموخت. شیخ هادی کرمانی استاد دیگر وی در اصول بود. کفایه ۴ را در خدمت آقا سید احمد خسرو شاهی گذراند. در فلسفه بخش قابل ملاحظه‌ای از طبیعیات شرح منظومه ملا هادی سبزواری را در محضر امام خمینی در مدرسه دارالشفا فراگرفت. خارج فقه و اصول را در خدمت آقا سیدصدرالدین و آقا سیدمحمد خوانساری و آقا سیدمحمد کوه‌کمری تحصیل کرد. نکته شایان توجه اینست که استعداد و علاقه استاد زریاب به کسب علم توجه استادان را به خود جلب کرده بود از اینرو التفات خاصی نسبت وی داشتند و او را کمک و حمایت می‌کردند. ضمناً استاد به منابع فقه و اصول اهل سنت نیز توجه داشت.

استاد زریاب به تحصیل حوزوی اکتفا نکرد، همزمان به مطالعه علوم نو بکتاب فلسفی روانشناسی، اجتماعی، ریاضی پرداخت و به فراگیری زبان فرانسه همت گماشت. در سال ۱۳۲۲ هجری درگذشت پدر موجب بازگشت وی به خوی شد. استاد ضمن سرپرستی خانواده‌اش به مدت دو سال در دبیرستان آن شهر به تدریس پرداخت. در سال ۱۳۲۴ هجری ماجرای پیشه‌وری

و حزب دمکرات آذربایجان اوضاع منطقه را دگرگون ساخت. استاد زریاب قصد سازش با شرایط حاکمه بر شهر خوی را نداشت و مصلحت را در آن دید که به تهران باز گردد و با نوشتن مقاله‌ای تحت عنوان (نظامی گنجوی ترک نبود) دیدگاه خویش را در مورد حزب دمکرات ابراز کرد. پس چندی استاد زریاب به پیشنهاد آقا محمد سنگلجی و کمک دیگران در کتابخانه مجلس شورای ملی استخدام شد و همزمان در دانشکده الهیات (معقول و منقول) دانشگاه تهران به تحصیلات خود ادامه داد و به درجه لیسانس نائل گشت. مقارن همین ایام به کتابخانه مجلس سنا منتقل شد و مدیریت آنرا به عهده گرفت. احاطه و تسلط استاد در علوم انسانی توجه دانشمندان و صاحب نظران آن روزگار جلب کرد. عباس اقبال، مورخ مشهور، از وی در تهیه فهرس کتاب شدالازار ۵ که قزوینی آنرا تصحیح کرده بود، دعوت کرد و استاد با کمال صمیمیت پذیرفت که در سال ۱۳۲۸ هـ به چاپ رسید.

در سال ۱۳۳۴ هـ موسسه هومبولت آلمان غربی که از مهم‌ترین بنیادهای علمی و فرهنگی آن کشور است با معرفی سید حسن تقی زاده بورس مطالعاتی به استاد زریاب اعطاء کرد. او حدود پنج سال در مانیس، فرانکفورت و مونیخ به تحصیل در رشته تاریخ و علوم اسلامی و فلسفه و فرهنگ تطبیقی مشغول شد و در خدمت استادانی هم چون بابینگر^۱، بنزینگ^۲، هیلگمان^۳، هولز هولز امر^۴، مارتین^۵، راب^۶، فون رینتلین^۷، رویمر^۸، شل^۹ و اشپیلر^{۱۰} تحصیل کرد و رساله خود را خود را تحت عنوان " گزارشی در باره جانشینان تیمور بر گرفته از تاریخ کبیر جعفری (تالیف ابن محمد الحسینی) نوشت. آنگاه عازم ایران شد و بار دیگر در کتابخانه مجلس سنا خدمت کرد. چند صباحی بعد هننینگ^{۱۱} ایران شناس مشهور امریکائی او را برای تدریس زبان فارسی به دانشگاه

-
- 1 Babinger
  - 2 Benzing
  - 3 Hilckman
  - 4 Holzamer
  - 5 Martin
  - 6 Rapp
  - 7 Von Rintelen
  - 8 Roemer
  - 9 Scheel
  - 10 Spitaler
  - 11 Henning

برکلی در کالیفرنیا دعوت کرد و استاد از سال ۱۳۴۱ تا سال ۱۳۴۳ ه‍.ش در آن دانشگاه به تدریس پرداخت. دانش و توانائی استاد زریاب مورد توجه دانشگاهیان قرار گرفته بود به طوریکه از وی دعوت شد به‌عنوان استاد در آن دانشگاه رسماً به تدریس ادامه دهند. هوای وطن و عشق به ایران و غنای تمدن و فرهنگ آن او را بسوی خویش فرا خواند، استاد کتابداری در ایران را به استادی در بزرگترین دانشگاه‌های دنیای آن زمان ترجیح داد و به ایران بازگشت.

طبیعی بود دانشگاه تهران از استاد جهت تدریس در گروه تاریخ دانشکده ادبیات دعوت کند و به گفته دکتر تفضلی "این یکی از بزرگترین افتخارات دانشگاه تهران و تاریخ دانشکده ادبیات دعوت زریاب برای تدریس در این دانشگاه بود." (یک قطره باران ص ۶) استاد زریاب با تسلط به زبانهای آلمانی، انگلیسی عربی و آشنایی به زبان فرانسه در رشته‌های دیگری مانند ادبیات فارسی و عرب، فلسفه، زبان شناسی و معارف اسلامی توانا و صاحب نظر بود. از اینرو استادان و دانشجویان رشته‌های دیگر دانشکده ادبیات از راهنمایی و مساعدت ایشان بهره‌مند می‌شدند. در واقع استاد "منابه دایره المعارف" دانشکده ادبیات محسوب می‌شد. (همان ص ۷)

استاد زریاب همواره به عضویت مجامع بین المللی دعوت می‌شد. وی عضو انجمن بین المللی شرق شناسی آلمان، عضو کمیته بین المللی ایران و انگلستان، عضو انجمن فلسفه و هیات امنای بنیاد فرهنگ ایران، عضو فرهنگستان تاریخ و بنیاد شاهنامه فردوسی بود. استاد در تصحیح شاهنامه با استاد مینوی همکاری کرد. شایان ذکر است یکی از مهمترین آثاری که به همت دکتر زریاب و همکاران وی است و از افتخارات گروه تاریخ دانشکده ادبیات تهران بشمار می‌رود تنظیم و تدوین اولین اطلس تاریخ ایران است که در سال ۱۳۵۰ ه‍.ش به چاپ رسید.

تغییر و تحولات حاصله از انقلاب سال ۱۳۵۷ ه‍.ش دانشگاه تهران رانیز فرا گرفت و استادان بزرگی ناگزیر دانشگاه تهران را ترک کردند و بدین ترتیب زیان جبران ناپذیری به جامعه علمی وارد آمد. بنا به گفته دکتر تفضلی "دستگاه اداری دانشگاه قدر استاد را ندانست و زریاب اجباراً دانشگاه را ترک گفت و از این راه دانشگاه زبان دید نه او" (همان ص ۷) اما استاد زریاب فردی نبود که بتوان نادیده گرفته شود. بنیادهای دایره المعارف اسلامی و مرکز دایره المعارف بزرگ تشیع که بعد از انقلاب تاسیس شدند دست نیاز به سوی استاد دراز و تقاضای همکاری کردند.

هدف استاد از هنگام بازگشت از آمریکا خدمت به فرهنگ و تمدن ایران بود. اگر در دانشگاه امکان نداشت به گونه دیگر و با همان شوق و ذوق به تحقیق و تدوین مقالات پرداخت. مجلدات منتشره دایره المعارف‌ها گواه این ادعا است. دکتر تفضلی بر این باور بود که: "در ایران دانشمندی نداریم که هم علوم و معارف دوران اسلام را به خوبی بداند و هم با تاریخ و فرهنگ ایران قبل از اسلام آشنا باشد و هم روش و اسلوب صحیح تحقیق غربی را بخوبی آموخته باشد و هم از نظر فضائل و سجایای اخلاقی به چنان کمالی رسیده باشد" (همان ص ۸) استاد با همه نامالیقات در وطن ماند و همچنان با علاقه خدمت کرد تا آنکه در چهاردهم بهمن سال ۱۳۳۳ هـ.ش در تهران درگذشت و در خاک وطن جای گرفت.

استاد دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی، عمری را همراه استاد دکتر عباس زریاب خوئی در سفر و حضر، در گروه تاریخ دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، در کنفرانس‌های داخلی و خارجی و محافل دوستانه گذرانده‌اند؛ در مجلس یاد بود استاد زریاب در سخنرانی خویش به شرح زندگی استاد زریاب پرداخت و با لحن و کلامی شیوا مراحل زندگی استاد زریاب را شرح دادند و به ناسپاسی روزگار نیز اشاره داشتند. در بدو امر زندگی استاد زریاب را با مورخ مشهور تاریخ محمد جریر طبری مشابه دیده و فراز و فرود شرایط اجتماعی آنان را مقایسه کردند. ایشان در مورد خدمت هر دو به جهان علم چنین گفتند: "جهان بینی متسع و اطلاع کامل هر دو بر فرهنگ و تمدن جهان عصر خود داشتند." (نوح هزار توفان ص ۱۵۱) استاد باستانی پاریزی بر این نکته تاکید دارند که دکتر عباس زریاب خوئی "یک عمر پر برکت را در نگارش تاریخ، فلسفه و ادب به سر آورد و هم امروز که نام او به تاریخ سپرده می‌شود صدها عنوان کتاب یا مقاله و بحث در مباحث مختلف است که هم آن‌ها در حکم سرمایه برای نشر فرهنگ ما کوشش بی دریغ روا می‌دارند." (همان ص ۱۴۷) در مورد ساده زیستن و مقام و منزلت عارفانه استاد زریاب براین باورند: "که این مرد شاید بی نیازترین کسی باشد که من در زندگی دیده‌ام، درویش به تمام معنی و عارف و سالک به تمام جوانب منها جانب ظاهر..... در این مقام هرگز دانه چین خرمن کسی نبود" (همان ص ۱۶۲) دکتر باستانی پاریزی با تاسف و شگفتی اشاره می‌کند که دکتر زریاب در اواخر عمر حتی از حقوق بازنشستگی بی بهره بود. دکتر

باستانی پاریزی درگذشت استاد دکتر عباس زریاب خویی را به مصداق "نلمه به عالم علم این سرزمین" تلقی می‌کنند. (همان ص ۱۴۶) روانش شاد و خاطره‌اش جاویدان.

عضویت در مجامع علمی داخلی و بین‌المللی

۱- عضو انجمن بین‌المللی شرق‌شناسی (آلمان).

۲- عضو مجمع بین‌المللی کتیبه‌های ایران (انگلستان).

۳- عضو انجمن فلسفه و هیات امنای بنیاد فرهنگ ایران.

۴- عضو فرهنگستان تاریخ.

۵- عضو بنیاد شاهنامه فردوسی

۶- عضو دایره‌المعارف اسلامی

۷- عضو دایره‌المعارف بزرگ اسلامی

۸- عضو دایره‌المعارف تشیع

آثار دکتر عباس زریاب خویی

الف تالیفات و تصحیح کتب:

۱ - اطلس تاریخی ایران: ۱۳۵۰ ش، زیر نظر سید حسن نصر، احمد مستوفی و عباس

زریاب، تهران

۲ - تاریخ ساسانیان: ۱۳۵۴ ش، تهران انتشارات دانشگاه آزاد.

۳- آئینه جام: ۱۳۶۸ ش شرح مشکلات دیوان حافظ، تهران انتشارات علمی.

۴- بزم آورد: ۱۳۶۸ ش، شصت مقاله در باره تاریخ، فرهنگ و فلسفه، تهران انتشارات

علمی.

۵ - سیره رسول الله: ۱۳۷۰ ش، بخش اول، از آغاز تا هجرت، تهران انتشارات سروش.

۶- کتابه الصید نه فی الطب: ۱۳۷۰ ش، ابوریحان بیرونی، تصحیح و تحشیه و مقدمه تهران

مرکز نشر دانشگاهی

۷- روضه الصفا: ۱۳۷۳ ش محمد بن خاوند شاه بلخی تهذیب و تلخیص دکتر زریاب، دو

مجلد تهران انتشارات علمی

۸ - اطلس تاریخ ایران: زیر نظر سازمان نقشه برداری با همکاری مهندس محمد پور کمال و عباس زریاب.

۹ - شط شیرین پر شوکت؛ منتخبی از آثار عباس زریاب خوئی، به اهتمام میلاد عظیمی ۱۳۸۷ ش انتشارات مروارید.

Der Bericht über die Nachfolger Timurs aus taich kabir des Gafar ibn Muhammad al-Husaini. Mainz.1960.

ترجمه ها: کتب

۱- تاریخ فلسفه: ۱۳۳۵ ش، ویل دورانت (انگلیسی) تهران انتشارات علمی و فرهنگی. چاپ دوازدهم تهران ۱۳۷۴ ش.

۲- لذات فلسفه: ۱۳۳۴ ش ویل دورانت (انگلیسی) تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ نهم ۱۳۷۴ ش.

۳- تاریخ ایرانیان و عرب در زمان ساسانیان: ۱۳۵۸ ش؛ تئودور نولدکه (آلمانی) تهران انجمن آثار ملی.

۴- دریای جان: ۱۳۷۴ ش هلموت ریتزل (آلمانی) با همکاری مهر آفاق بایبردی، تهران انتشارات بین المللی الهدی ج اول.

۵ - ظهور تاریخ بنیادی: فریدریش مانیکه (آلمانی) آماده انتشار

ترجمه مقالات:

۱- خوارزم قدیم یک مملکت افسانه‌ای (انگلیسی) یغما، سال ۸، شماره ۱۲، اسفند ۱۳۳۴ ش، صص ۵۳۷ - ۵۴۱.

۲ - نسخه خطی بلخی اخیلخری، نوشته هانس فون مژیک، راهنمای کتاب، سال ۸، زمستان ۱۳۳۴ ش، صص ۷-۵.

۳- کتیبه اورارتو به خط میخی در ماکو نوشته. ر. مایر، راهنمای کتاب، سال ۰۸ زمستان ۱۳۳۴، صص ۷۱۶۹

۴- فریتزولف، هانس شدر، (آلمانی)، بنما، سال ۲۸، (۱۳۵۴) صص ۱۲۹-۱۳۵.

- ۵- ایرانیان و عرب‌ها، تئودور نولدکه (آلمانی) آینده سال ۷، (۱۳۶۰) صص ۹۱۱ - ۹۱۳.
۶- دیوانگان در آثار عطار و هلموت ریتز، (آلمانی) معارف، سال ۴ شماره ۲ مرداد - آبان ۱۳۶۶ صص ۱۲۹ - ۱۵۰.

مقالات

- ۱- تفسیر قران پاک، یغما، سال ۱۹، شماره ۲ اردیبهشت ۱۳۴۵ ش صص ۶۳-۵۷.
۲- اندروس، هارو و سعدی، زریاب عباس و امیر شقاقی عبدالصمد، آبان ۱۳۴۵ ش صص ۴۴۱-۴۴۵.
۳- تقی زاده، آن چنانکه من شناختم، یادنامه تقی زاده، تهران ۱۳۴۲ ش، صص ۱۵۷-۱۷۷.
۴- تاریخ نگاری بیهقی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، سال ۷، شماره ۴، زمستان ۱۳۵۰ ش ۷۶۰-۷۷۱.
۵- سه نکته در باره رشیدالدین فضل الله، مجموعه خطابه‌های تحقیقی، تهران ۱۳۵۰ ش ۱۳۲-۱۳۵.
۶- پژوهش‌های ادبی و تاریخی، فرهنگ و زندگی، شماره ۶، تهران ۱۳۵۰ صص ۱۱۰ - ۱۱۸.
۷- مورخان ایران در دوره اسلامی، تاریخ تحول علوم در ایران، تهران، ۱۳۵۰ صص ۱۷۰ - ۱۸۵.
۸- اهمیت دورهٔ ساسانیان در تاریخ ایران و اهمیت منابع یونانی و سریانی برای این دوره، مجموعه سخنرانی‌ها ۸۰-۹۰.
۹ - فردوسی و طبری ارمغانی برای زین کوب، تهران ۱۳۵۵ ش، اداره انتشارات کل فرهنگ و هنر لرستان
۱۰- سوگند نامه جهان پهلوان، آینده سال ۱۹، شماره ۸ و ۹ آبان - آذر ۱۳۶۲ ش صص ۶۱۷-۶۱۳-
۱۱- چند کلمه دسیه / رسیه آغاجی / قبیچی، مهزیار / مازیار، آینده سال ۱۰ شماره ۸ و ۱۹ آبان و آذر ۱۳۶۳.

- ۱۲- دیو مسلمان نشود/ دیو سلیمان نشود، آینده سال ۱۰، شماره ۱۰ و ۱۱ دی و بهمن ۱۳۶۳ صص ۶۵۱- ۶۵۴.
- ۱۳- غزالی و ابن تیمیه: معارف، سال ۱، شماره ۳، آذر و اسفند ۱۳۶۳ ش صص ۶۷- ۷۹.
- ۱۴- سازمان اداری ایران در زمان حکومت ایلخانان، مجله باستانشناسی و تاریخ، سال ۱ شماره ۲، بهار - تابستان ۱۳۶۶ ش صص ۴۲- ۴۹؛ شماره ۲ پاییز - زمستان ۱۳۶۶ ش.
- ۱۵- ملاحظاتی در باره سلسله بادوسیانان طبرستان، تحقیقات اسلامی، سال ۱، شماره ۲، سال ۲ شماره ۱، ۱۳۶۵ - ۱۳۶۶ ش، صص ۷۹- ۸۸.
- ۱۶- بدء در کلام اسلامی و ملاحظاتی تازه در حل آن؛ تحقیقات اسلامی، سال ۲، شماره ۲، سال ۱۳۶۶ ش صص ۱۸ - ۳۰.
- ۱۷- صاحب بن عباد در نظر یک نفر مخالف؛ یغما، سال ۱ شماره ۱، فروردین ۱۳۲۷ ش، صص ۱۲۰- ۱۲۴.
- ۱۸- کتابخانه مجلس شورای ملی، دانش، سال ۱ شماره ۱، فروردین ۱۳۲۸، صص ۲۵- ۲۷. شماره ۲، صص ۹۳- ۹۲ و شماره ۳، صص ۱۳۲- ۱۳۵.
- ۱۹- قصیده‌ای از ابن سینا، یغما، سال ۸، شماره ۴۴، تیر ۱۳۲۹ صص ۱۸۲- ۱۸۶.
- ۲۰- مناظره در باره احکام نجومی، مهر سال ۸، شهریور ۱۳۳۱ ش، صص ۲۴۵- ۲۴۷.
- ۲۱- اسرار التوحید فی مقامات ابی سعید؛ فرهنگ ایران زمین، سال ۱، ۱۳۳۲ ش، صص ۲۸۷ - ۲۹۰.
- ۲۲- در استعمال گمان، مهر سال ۹، شماره ۳، تیر، ۱۳۳۲ ش صص ۱۲۶- ۱۲۸.
- ۲۳- کتاب جامع الحکمتین، سخن، سال ۴، شماره ۸، تیر ۱۳۳۲ ش، صص ۶۷۱- ۶۷۴.
- ۲۴- رساله در حقیقت سلسله موجودات و تسلسل اسباب و مسببات، سخن سال ۴، شماره ۱، مهر ۱۳۳۲ ش، صص ۸۳۳- ۸۳۵.
- ۲۵- مخارج الحروف، سخن، سال ۵، شماره ۷، تیر ۱۳۳۳ ش، صص ۴۸۰- ۴۸۱.
- ۲۶- تاریخ ادبیات در ایران، سخن سال ۵، شماره ۷، مرداد ۱۳۳۳ ش صص ۵۶۶- ۵۶۷.

- ۲۷- تاریخ مذاهب اسلام با ترجمه الفرق بین الفرق، سخن، سال ۵، شماره ۸، شهریور ۱۳۳۳ ش صص ۶۴۷ - ۶۴۸.
- ۲۸- داستان کشته شدن مجدالدین بغدادی، یغما سال ۷، شماره ۱۲، اسفند ۱۳۳۳ ش صص ۵۴۴ - ۵۴۸.
- ۲۹- کتاب تاریخ افرنج از جامع التواریخ، سخن، سال ۶، شماره ۱، اسفند ۱۳۳۳ ش، صص ۸۹-۹۹.
- ۳۰- مقدمه تحفه الخواطر و زبده النواظر یا تحفه العراقین، سخن، سال ۶، شماره ۵، تیر ۱۳۳۴ ش صص ۴۶۶ - ۴۶۴.
- ۳۱- قندیه، سخن، سال ۶، شماره ۸، مهر ۱۳۳۴ ش، صص ۷۵۰ - ۷۵۱.
- ۳۲- دیوان عبدالوسع جبلی، سخن، سال ۱۱، شماره ۵ شهریور ۱۳۳۷ ش، صص ۶۰۸ - ۶۰۹.
- ۳۳- کتاب السموم و دفع مضارها، راهنمای کتاب، سال ۱، شماره ۴، زمستان ۱۳۳۷، صص ۴۶۶ - ۴۷۰.
- ۳۴- ویس و رامین، سخن، سال ۹، شماره ۱۱ و ۱۲، اسفند ۱۳۳۷ ش، صص ۱۱۷۸ - ۱۱۸۹.
- ۳۵- اخلاق محتشمی، سخن، سال ۱۱، شماره ۱۷ آبان ۱۳۳۹ ش، صص ۸۵۲ - ۸۵۳.
- ۳۶- دیوان شاه اسماعیل خطائی، راهنمای کتاب، سال ۳، شماره ۴، آبان ۱۳۳۹ ش صص ۵۵۵ - ۵۵۸. ۳۷- فصوص من تاریخ الباب و شروان، راهنمای کتاب، سال ۳، شماره ۵، دی ۱۳۳۹ ش، صص ۶۶۸ - ۶۶۹.
- ۳۸- ترجمه تفسیر طبری، سخن، سال ۱۱ شماره ۱۰ و ۱۱ و بهمن - اسفند ۱۳۳۹ ش صص ۱۲۰۸ - ۱۲۱۰.
- ۳۹- رساله سه اصل، راهنمای کتاب، سال ۴، شماره ۱۰، دی ۱۳۴۰ ش، صص ۹۳۵ - ۹۳۶.
- ۴۰- ممر الحکم و درالکلم، راهنمای کتاب، سال ۵، شماره ۱، فروردین ۱۳۴۱ ش صص ۵۹ - ۶۱.
- ۴۱- انتقاد بر انتقاد بر انتقاد، راهنمای کتاب، سال ۵، شماره ۴ و ۵، تیر - مرداد ۱۳۴۳ ش، صص ۴۵۹ - ۴۶۳.

- ۴۲- انتقال علوم یونانی به عالم اسلامی، راهنمای کتاب، سال ۷، شماره ۲، زمستان ۱۳۴۳ ش، صص ۳۵۹ - ۳۶۰.
- ۴۳- نظریاتی در باره وضع لغات علمی و فرهنگی، نشر دانش، سال ۵، ۱۳۶۳-۱۳۶۴ ش، صص ۷۷-۸۰.
- ۴۴- مصاحبه، آدینه، شماره ۵، بهمن ۱۳۶۴ ش، ص ۵.
- ۴۵- دکتر محمد معین، مجموعه مقالات دکتر معین، ۱۳۶۴، صص ۲۳۵-۲۴۳.
- ۴۶- نظریاتی درباره وضع لغات علمی، زبان، زبان علم، تهران ۱۳۶۴ ش.
- ۴۷- فخر رازی، مسئله و جود، معارف، سال ۱۳۶۵، صص ۸۱-۸۹.
- ۴۸- شیوه تاریخ نگاری، حوزه، سال ۴، ۱۳۶۹، صص ۱۱۹-۱۴۴، شماره ۵، ۱۳۱ - ۱۵۰.
- ۴۹- پیام شاهنامه دفاع از شرف ملی، آدینه، شماره ۵، دی ۱۳۶۹، صص ۷۹-۸۰.
- ۵۰- دو معنی دو بیت حافظ، نشر دانش، سال ۱۰، ۱۳۶۹، صص ۱۳۱-۱۵۰.
- ۵۱- فتوحات همایون، نوشته دبیر سیاقی با مقدمه عباس زریاب خوئی، بررسی‌های تاریخی، سال ۸، شماره‌های ۱ و ۲، ۱۳۵۲، صص ۲۰۷-۲۸۷.
- ۵۲- درباره تاریخ و تحقیقات، تلاش، شماره ۵، شهریور ۱۳۵۴، صص ۲۰-۲۲.
- ۵۳- نامه‌های موجود از امیرکبیر، امیرکبیر و درالفنون، تهران ۱۳۵۴، صص ۱۶۴-۱۷۸.
- ۵۴- مجتبی مینوی، راهنمای کتاب، سال ۲۰، شماره ۱ و ۲، فروردین - اردیبهشت ۱۳۵۶، صص ۱۱۸-۱۱۹.
- ۵۵- درباره کتاب، کتاب و کتابخانه، تهران ۱۳۵۵، صص ۱۴۷-۱۵۴.
- ۵۶- در باره مجتبی مینوی، سخن، سال ۱۳۵۵، صص ۸۹۸-۹۰۳.
- ۵۷- نام یکی از هفت خاندان بزرگ دوره پارتی و ساسانی، مجله تاریخ، ج ۱، شماره ۲ بهار ۱۳۵۶، صص ۱-۶.
- ۵۸- افسانه فتح الحضر در منابع عربی و شاهنامه، یغما، سال ۳۰، ۱۳۵۶، صص ۶۴۲-۶۵۳.
- ۵۹- جامعیت مینوی، پانزده گفتار در باره مجتبی مینوی، تهران ۱۳۵۶، صص ۵۵-۶۱.

- ۶۰ - در باره محمد ابراهیم باستانی پاریزی، راهنمای کتاب سال ۲۰، ۱۳۵۶، صص ۹۳۳ - ۹۳۷.
- ۶۱ - گفتگو با محمد تقی دانش پژوه، راهنمای کتاب، سال ۲۱، ۱۳۵۷، صص ۲۲۴ - ۲۸۱.
- ۶۲ - سخنی در باره منشآت قائم مقام، نامواره دکتر محمود افشار، چاپ ایرج افشار و کریم اصفهانیان، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار ۱۳۶۶، ج ۳، صص ۱۴۳۱ - ۱۴۵۵.
- ۶۳ - پارادوکس‌های نظام، تحقیقات اسلامی، سال ۳، شماره ۱ و ۲، ۱۳۶۷، صص ۱ - ۱۲.
- ۶۴ - لعبت بازی، بازی خیال، شب بازی، کتب سخن، چاپ صفدر تقی زاده، تهران انتشارات علمی، ۱۳۶۸، صص ۷ - ۱۴.
- ۶۵ - نکاتی در باره مقنع، هفتاد مقاله، ارمغان فرهنگی به دکتر غلامحسین صدیقی، چاپ یحیی مهدوی و ایرج افشار، تهران، انتشارات اساطیر، ۱۳۶۹، صص ۸۱ - ۹۲.
- ۶۶ - پذیرش نویسنده در جامعه بزرگ تشویق و حمایت است، ویژه نامه چهارمین نمایشگاه کتاب، شماره ۲، اردیبهشت ۱۳۷۰ صص ۷۴.
- ۶۷ - مصاحبه با مجله دریچه گفتگو، دریچه گفتگو، شماره ۴، آذر ۱۳۷۰، صص ۲۴ - ۲۶.
- ۶۸ - گفتگو با دنیای سخن، مجله دنیای سخن، شماره ۴۶، دی ۱۳۷۰ صص ۲۶ - ۳۲.
- ۶۹ - نگاهی تازه به مقدمه شاهنامه، ایران نامه، سال ۱۰، شماره ۱، زمستان ۱۳۷۰، صص ۱۴ - ۲۳.
- همین مقاله مجددا در سرگذشت فردوسی، به کوشش ناصر حریری، تهران ۱۳۷۳، صص ۳۱۳ - ۳۱۷ به چاپ رسیده است.
- ۷۰ - در سوگ امید، باغ بی برگی، یاد نامه مهدی اخوان ثالث (م امید) ف چاپ مرتضی کاخی، تهران ۱۳۷۰، صص ۲۶۶ - ۲۷۰.
- ۷۱ - برهان، تحقیقات اسلامی، سال ۷، شماره ۱، ۱۳۷۱، صص ۲۱ - ۲۵.
- ۷۲ - زمینه‌های تاریخی و اجتماعی بعثت، روزنامه همشهری، سال اول شماره ۳۱، دی ۱۳۷۱.

- ۷۳ - مرد دو هزار و پانصد ساله، کتاب سخن، چاپ صفدر تقی زاده، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۷۱، صص ۷-۱۲.
- ۷۴ - مصالح ایران که به میان می‌آمد شعوبی محض جلوه می‌کرد، مجله دنیای سخن، شماره ۵، ۱۳۷۱، ۱۳-۱۲.
- ۷۴ - مقدمه بر دیوان آقاسی، دیوان آقاسی، تبریز ۱۳۷۱، ص ۵-۸.
- ۷۵ - پاسخ، نظر خواهی در باره فرهنگ گذشته و نیازهای امروزه، هستی، بهار ۱۳۷۲، ص ۵۸-۵۹.
- ۷۶ - پرچمدار فرهنگ ملی ایران درگذشت، مجله دنیای سخن، شماره ۵۷، آبان ۱۳۷۲، صص ۲۲-۲۳.
- ۷۷ - احوال از نظر شیخ مفید، مقالات فارسی کنگره جهانی هزاره شیخ مفید. قم ۱۴۱۳ هجری، صص ۲۰۹-۲۱۶.
- ۷۸ - تاریخ نگاری در ایران، تاریخ و فرهنگ معاصر، سال ۳، شماره ۳ و ۴، پاییز و زمستان ۱۳۷۳، صص ۵۰-۶۱.
- ۷۹ - آرمانشهر، جبهه‌ای نو در فرهنگ شناسی ایران، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۴، صص. ۸۵-۸۶.
- ۸۰ - دبیرستان، نامه شهیدی، جشن نامه استاد دکتر جعفر شهیدی، چاپ علی اصغر محمد خانی، تهران طرح نو، ۱۳۷۴، صص ۳۴۹-۳۵۴.
- ۸۱ - یادگار زریاب، سعی مشکور، یادنامه استاد فقید دکتر محمد جواد مشکور، گرد آورنده سعید میر محمد صادق، تهران، ۱۳۷۴، ص ۹-۱۲.
- ۸۲ - گفت و گو با استاد تاریخ، مصاحبه توسط عاصمی، کاوه، سال ۱۳، ۱۳۵۴، شماره ۵ صص ۱۸-۲۲.
- دایرة المعارف‌ها:
- الف: دایرة معارف بزرگ اسلامی، جلد اول: آذربایجان - آریا پانخان - آسفی - آق اردو - آق سنقر - آق سنقر برستی - آقوش اشرفی - آقوش افرم - آقینجی - آلتین اردو.

جلد دوم: آل نوبخت - آیاس پاشا - آباقاخان - ابراهیم بن سیار - ابلیس در قرآن.
جلد سوم: ابن تیمیه - ابن حجر عسقلانی - ابن راوندی -
جلد چهارم: ابن فورک - ابن مقفع، عبدالله.
جلد پنجم: ابن میمون - ابوالحسن اشعری - ابو سعید گورکان - ابوالقاسم بلخی - اتابک -
اتسز علاء الدین.

ب: دایرهٔ المعارف تشیع:

جلد اول: آبش خاتون - ابراهیم بن عبدالله المحض - ابن ابی الحدید - ابن اسحاق -
ابوالاسود دؤلی - ابوذر غفاری - ابوطالب بن عبدالمطلب - ابوموسی اشعری - احمد بن حنبل.
جلد دوم: امام علی بن ابی طالب امیرالمؤمنین - امام حسن مجتبی - امام حسین - امام
محمد باقر - امام صادق - امام رضا - اما هادی - امام حسن عسگری - امام زمان.

ج: دانشنامه جهان اسلام:

جزوه اول: بابا افضل

بابا فرج تبریزی - بابک خرم دین - بابل - بابسر - بادسپانیان

جزوه دوم: باران از نظر دانشمندان اسلامی - باروسما - باروسی - بازبدی - باغنوی باقلانی
- باکویه - باعربایا - باعینا - باغنوی - باکالیجار - باکوئی - ابو عبدالله محمد - بالکان
(ترجمه از انگلیسی) - بانس سعادت - باندومه (ترجمه از انگلیسی) بانویه - ابو جعفر - بایزید
بسطامی - بجکم (ترجمه از انگلیسی) - بداء (نقل و نقد آرای مخالفان) - بدعیه - براثت
(ترجمه از انگلیسی) - برکوکیه - برهان (ترجمه از فرانسه) - برهان - برهان تناهی ابعاد -
بزیغیه (بزیغیه) سنی (ترجمه از انگلیسی) - بشر بن معتمر - بقلیه یا نقلیه - شیرازی - بشریه -
بقیه الله - بکریه - بکیر بن ماهان - بلو (ترجمه از انگلیسی) بسفر، تنگه (ترجمه از انگلیسی)
بیات (ترجمه از انگلیسی) بیانیه - بیهسیه حضانت - (ترجمه از انگلیسی) سکسک ابزه (ترجمه
از انگلیسی).

د: دایرهٔ المعارف فارسی:

- جلد دوم: لا ادریه - لا بشرط - لاضرار - لاک لامتری - لایپنیتز - لحيان - تعان - لنین -
لوتسه - الو کرتیوس - شکاکیت - شلایرماخر - فریدریش ارنست دانیل - شیخیه - شیعه - به
- صدور کثرت از وحدت - عاقل و معقول - عالم - عرب - عقل - فارابی - فخر رازی -
فرشته - فضیلت - فقه - فلسفه - فلوطین - فیثاغورس - فیشته - قادیسیه - قانون -
قانونشناسی - قرآن - قرامطه - قربانی - قریش - قضا و قدر - کلام - گاهشماری -
گنوستیسیسم
- جلد سوم: مابعدالطبیعه - ماتریالیسم دیالکتیک - مارب - ماکسیم گورکی - مالبراناش -
مانویت - مانی - مبادی یقینی برهان - مثل - مجرد - محمد «ص» - مدرنیسم - مدینه -
مذهب - مرابطون - مزدک - مشائی - معاویه - معتزله - مغول - مفهوم - مقنع - مقولات -
مکه - ملا صدرا - موسی - موسی بن میمون - مهر پرستی - نفس زکیه - نو افلاطونی -
نوکانتی - نیچه - وحدت وجود - هگل - هیدگر.

Iranica:

Bokayr. B. Mahan Marvazi, Encyclopaedia Iranica, vol iv , London ,1990, p ,332.
Chobanids, (with Charles Melville), Encyclopaedia Iranica, vol, v casta Mesa 1992,
pp,496-502.

Ein wiederaufgefundnes Werk Abu Hayyan Al- Hayyan al-Tauhids, A Loccust's
Leg. London 1962, pp 246-250.

Struggle of Religious sects in the Ilkhanid Court, La Persianel Medioevo , Roma,
Accademia Nazionale dei Lincei, 1971, pp 465-466.

توضیحات:

- ۱ - شرح لمعه - اثر شهید ثانی، شیخ زین الدین.
- ۲و۳ - رسائل و مکاسب از آثار شیخ مرتضی انصاری.
- ۴- کفایه - اثر آخوند ملا کاظم خراسانی
- ۵ - شد الازار - اثر معین الدین ابوالقاسم جنید بن محمود فوت سال ۷۹۱ هجی کتابی است
به عربی در باره مزارات شیراز

منابع:

- تفضلی، احمد (۱۳۷۰). یک قطره باران، جشن نامه دکتر عباس زریاب خوئی، چاپ ۱. تهران: بی‌نا
- کیوانی، مجدالدین (۱۳۷۴ و ۱۳۷۳). مرگی و صد هزار مصیبت. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم. سال ۲. شماره ۶ و ۷ و ۸.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۱۳۸۰). نوح هزار طوفان. تهران: نامک.
- زریاب خوئی. عباس (۱۳۸۷). تاریخچه، مقاطع تحصیلی و گرایشهای تخصصی. به کوشش منصور صفت گل. تهران: دانشگاه تهران. صص ۱۷۰-۱۷۷.
- انجمن آثار و مفاخر استان آذربایجان غربی (۱۳۸۱). یادنامه استاد دکتر عباس زریاب خوئی، نگاهی بر مفاخر سیمای استان آذربایجان غربی. آذربایجان غربی: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی آذربایجان غربی.